

”ספר של בינונים” ו”שער היחוד והאמונה”

הרב טוביה בלוי

המהדורה הראשונה של תניא קדישא כפי שהודפסה ע”י כ”ק אדמו”ר הזקן עצמו בשנת תקנ”ז בסלאוויטא כללה, כידוע, את שני חלקיו הראשונים של הסה”ק, ”ספר של בינונים” ו”שער היחוד והאמונה” (אגב: השם שניתן לחלק הראשון הוא, כאמור, ”ספר של בינונים”, ואילו ”ליקוטי אמרים” הוא השם שניתן ע”י אדמו”ר הזקן לשני החלקים יחד. לפי זה צ”ע מדוע החליט המהדיר של מהדורת תר”ס – שכל המהדורות הבאות הן כמתכונתה – להדפיס בראשי עמודי החלק הראשון את השם ”ליקוטי אמרים” ובראשי עמודי החלק השני – ”שער היחוד והאמונה”).

דומה שאחד ההבדלים היסודיים בין שני החלקים הוא כדלהלן:

כידוע, עמד כ”ק אדמו”ר הזקן במאבק קדוש בשתי חזיתות. בראש ובראשונה עמד בקשרי מלחמת הקודש להסברת שיטת החסידות בכללה, היא שיטת הבעש”ט הקדוש. העובדה שבחזית זו עמד בעיקר אדמו”ר הזקן, וכל החיצים והבליסטראות של המתנגדים, עד כדי הלשנה, הופנו בעיקר נגדו – נבעה מכך שלפי שיטתו, שיטת חכמה בינה דעת, טרח להסביר היטב את שיטת הבעש”ט הקדוש כדי שתהיה מובנת ונתפסת בשכל אנושי, ולא רק באמונה וברגש הלב. עובדה זו עצמה העמידה אותו, מול מחלוקת של חלק מחבריו תלמידי המגיד ממעזריטש שטענו (בניגוד לחלק נכבד אחר מתלמידי המגיד ממעזריטש שהסכימו איתו) כאילו שיטת ההשגה וההבנה השכלית מהווה ח”ו דרך חדשה העומדת בסתירה לשיטת הבעש”ט והמגיד. בפשטות מובן לכל מעיין שאדמו”ר הזקן אכן עיגן וביסס בהוכחות מוצקות את שיטת הבעש”ט והמגיד.

ניתן לומר שהשם ”ליקוטי אמרים” שקבע אדמו”ר הזקן לספרו הקדוש על שני חלקיו מבטא באופן חד את העובדה כי אין חלילה בשיטתו שום דבר חדש אלא ”ליקוט” מסודר ומוסבר של מה שנקבע לפניו. כאשר הוא כותב בהמשך הדברים שהספר ”מלוקט” מפי ספרים ומפי סופרים – מתכוון הוא כלפי החולקים עליו משני הסוגים. כלפי המתנגדים

לשיטת הבעש"ט בכלל, בטענה שהשיטה בכללה היא ח"ו שיטה חדשה מנוגדת למסורת התורה והיהדות (כפי שהדבר נאמר במפורש בכל כתבי הפלסתר שלהם) – מכריז אדמו"ר הזקן שספרו אמור להציג את דרך החסידות כפי שהיא נאמרת, "מפי ספרים" כלומר בדברי רבותינו חכמי הדורות מדור דור. כלפי הטוענים כלפיו שאין דרכו תואמת את שיטת הבעש"ט הקדוש והמגיד מכריז אדמו"ר הזקן שבספרו מוצגת הדרך בדיוק כפי שנקבעה ע"י ה"סופרים" הם ראשוני מורי החסידות. כן ניתן, אולי, לומר כי גם השם "תניא" השגור בפי הכל רומז לרעיון האמור, ע"ד "תלי תניא בדלא תניא" וד"ל.

ב"הקדמת המלקט" "מתנצל" אדמו"ר הזקן על כתיבת ספרו כהדרכה בעבודת ה', דבר שהוא, לכאורה, לא מקובל אצל ראשוני מורי החסידות שהעדיפו את העברת ההדרכה והמסרים הרוחניים דווקא בעל-פה, תוך שהוא מפרט את היתרונות של האמירה בע"פ. בכך רומז אדמו"ר הזקן על השוני, אולי המסגרת, בינו לבין קודמיו בכך שהם פנו אך ורק אל הרגש להפעלת האמונה, ואילו הוא פונה גם אל החכמה והבינה והדעת. מובן בהחלט שהעברת אמונה והתלהבות אינה אפשרית דרך ספרים, כשם שלהעברת תכנים שכליים מהווים דווקא ספרים מכשיר יעיל.

לסיכום: ה"מפי סופרים" מבטא את עצם שיטת החסידות של הבעש"ט הק' ו"מפי ספרים" מבטא הסברת השיטה בחכמה בינה ודעת.

כשנתבונן יותר ניווכח, לכאורה, כי "שער היחוד והאמונה" הוא הספר שנועד להסביר ולבאר באופן שכלי את שיטת הבעש"ט הקדוש, שיסודה ועיקרה היא שמשמעות מושג אחדות ה' היא שהקב"ה מציאות יחידה ולא רק א-ל אחד, דבר שהוגדר ע"י המתנגדים ככפירה ח"ו. ניתן להיווכח בכך, בין השאר מן ההשוואה של תוכן חלק זה לתוכן סימן כ"ה ב"איגרת הקודש" (דפים קל"ח-קמ"ב במהדורת התניא שלפנינו), שמופנה באופן ישיר וברור כלפי טענות המתנגדים, ואף ניתן למצוא קטעים זהים בלשונם בשניהם.

מאידך, כשנתבונן בתכניו של "ספר של בינונים" ניווכח בהדגשה החדה של ה"חכמה בינה דעת" בעבודת ה', וזאת בהבלטת היחוד של שיטת חב"ד משאר זרמי החסידות. כבר מה"מוטר" של הספר המצהיר כי הוא נועד לבאר היטב את הפסוק "כי קרוב אליך הדבר מאוד" – יש מעין "התרסה" כלפי שיטה הטוענת שלעבודת ה' דרושה רק התדבקות אל הצדיק שהוא יחייה אותו באמונתו. בגוף הספר אנו רואים, בין השאר משפטים כמו "מוחין מקור למידות", "מוח שליט על הלב" ו"אם לא יקשר דעתו... לא יוליד בנפשו... כי אם דמיונות שוא". אנחנו מוצאים גם ב"ספר של בינונים", בפרק ט"ז "מסלול עוקף רגש", כאשר השכל מפעיל את המעשה באופן ישיר, אנחנו רואים גם (בפרק מ"ב) כי תפקידו של משה רבינו שבכל דור הוא "ללמד דעת את העם". כן אנו רואים (פרק כ"ח): "אל יהי

שוטה לעסוק בהעלאת המידות – ענין שרבים מצדיקי החסידות הכללית לימדו אותו לחסידיהם, והדוגמאות רבות מספור. יצויין בהקשר זה החידוש הגדול של אדמו"ר הזקן במהותו של הצדיק כפי שהוא מוסבר בפרק י' בתניא ועוד, כאשר מצד שני הוא קובע שעל כל אחד לקיים את השבועה "תהי צדיק" ועיין היטב (ראה גם מאמרנו "תהי צדיק" ב"פרדס חב"ד" גליון 16 עמ' 173).

ידועה שיחת כ"ק אדמו"ר זי"ע בהתייחס לשתי הסיבות מדוע נתגלתה החסידות בדורות האחרונים דווקא – האחת בגלל הצורך ב"תרופה" מיוחדת לתקופת החושך, והשניה בגלל היותה "טעימה" מגילויי הגאולה העתידה עם התקרבותנו אליה. – כשהחסידות הכללית באה לשרת בעיקר את המטרה הראשונה, וחסידות חב"ד – את השניה. לפי זה ניתן לבאר ששתי ההסכמות שניתנו לתניא, לפי בקשת אדמו"ר הזקן, ושאותם הדפיס בראש הספר, רומזות לשני התכנים האמורים. כידוע הסכמת הרה"ק ר' זושא מאניפולי מצויינת בתאריך שנת "פדותינו", ואילו הסכמת הרה"ק ר' ל"ל הכהן מצויינת בתאריך "תקנ"ו", וכ"ק אדמו"ר מוהרי"צ זי"ע הסביר ש"פדותינו" רומז לגאולה העתידה ו"תקנ"ו רומז ל"קטורת" של המגיפות הרוחניות של עקבתא דמשיחא. לאור האמור לעיל מובן שההסכמה הראשונה היא בהתייחסות לתוכנו של הספר כתשובה למתנגדים, ואילו ההסכמה השניה רומזת על תוכנו של הספר כתשובה לחולקים עליו מבין חבריו. והנה, כאשר נעיין בתוכנו של ההסכמות נראה, הפלא ופלא, כי ההסכמה הראשונה מדברת על כך שמטרת הספר היא "להראות עם ה' דרכיו הק", ואילו ההסכמה השניה מזכירה, כמעט במפורש את היותו של אדמו"ר הזקן ממשיך נאמן של הבעש"ט הקדוש והמגיד ממעזריטש.

בדרך אפשר יש למצוא, בדברים האמורים, אחרי העיון, הסבר לעובדה הידועה שאדמו"ר הזקן כתב תחילה את "שער היחוד והאמונה" ואילו כשמסר לדפוס את הספר הקדים את "ספר של בינונים", ואולי ניתן למצוא גם בכך הסבר למה שצויין בהזדמנות קודמת כי ב"שער היחוד והאמונה" משתמש אדמו"ר הזקן במשל של ביטול זיו השמש בשמש, וב"סש"ב" במשל של ביטול אות אחת של הנפש בנפש "בכח חכמתו ושכלו וידעתו" (פרק כ').

לענין השוני שבשתי ההסכמות עיין גם "פרדס חב"ד" גליון 18 עמ' 130, בתוך מאמר "הכתר והכבוד לחי עולמים", וראה את כללות המאמר בהקשר לדברים הנאמרים לעיל.

לענין השוני בין שני החלקים של התניא ראה מה שכתבנו ב"פרדס חב"ד" גליון 16 עמ' 141-140, ואתכבד להעתיק את הקטע הנוגע לענייננו: "להסברת הענין של ביטול המציאות במקורה האלוקי, שהוא כידוע הנושא המרכזי של "שער היחוד והאמונה", משתמש שם

אדמו"ר הזקן (בפרק ג' הנ"ל) במשל של ביטול זיו השמש בשמש, עיין שם. שם לא מוזכר משל אחר.

לאותו ענין ממש משתמש אדמו"ר הזקן ב"ספר של בינונים" (בפרקים כ, כא והלאה) במשל אחר – של ביטול דיבור אחד במהות ועצמות הנפש, עיין שם. שם לא מוזכר המשל האחר.

בפרקים לג ומג בתניא מוזכרים שני המשלים בקצרה. בפרק לג הוא פותח במשל של ביטול אותיות הדיבור, ואף מציין ל"כמ"ש בפ' כ' וכ"א באריכות", ומיד הוא מוסיף: "וכמ"ש ג"כ במ"א משל גשמי לזה בענין ביטול זיו ואור השמש במקורו".

לעומתו בפרק מג מופיע תחלה המשל "ביטול אור זיו השמש", ולאחר מכן מוסיף: "ואל יציא אדם עצמו מן הכלל שגם גופו ונפשו" וכו' ומביא את המשל מנפש האדם וביטול הדיבור.

את המפתח להבנת הדברים נמצא בשתי התייחסויות שונות ומעניינות של הרבי בשני מקומות לנושא "המשל בחסידות":

ב'אגרות קודש', חלק ה"י עמ' שעו: "ובכללות הוא ע"פ מ"ש ומבשרי אחזה אלוקה, הנה ברוב הפעמים בתורת חב"ד מביאים משל מכוחות הנפש", ראה שם בפירוט.

ב'לקוטי שיחות' חט"ו עמ' 284 (בתרגום חופשי): "החסידות חידשה שבעולם גופו יהיה גילוי האלוקות שלמעלה מן העולם, ולכן היא מבארת בהסברה של שכל אנושי במשלים וכו' מענייני העולם – איך העולם מאוחד עם האור האלוקי שלמעלה מן העולם". ובהערה שם: "ולהעיר ג"כ מתניא פל"ג: "וכמ"ש ג"כ במ"א משל גשמי לזה וכו'".

לאור דברי קודש אלה מובן: "שער היחוד והאמונה" שם דגש בעיקר על האמונה והידיעה של ביטול המציאות הגשמית באלוקות בהתאחדות מוחלטת, יחודא עילאה ויחודא תתאה, ומשום כך המשל שבו הוא מביטול הגשמיות, וכפי ההגדרה בפרק לג בתניא (שהרבי בהערתו מדגישה) "משל גשמי". "ספר של בינונים" שם את הדגש על עבודת האדם וכוחות נפשו, המוסברים בפירוט רב החל מפרקי הראשונים, הדגשה על "ומבשרי אחזה אלוקה", ולכן הוא משתמש במשל מכוחות הנפש.

וזה גם השוני בין פרק לג לבין פרק מג. פרק לג פותח במלים: "עוד זאת תהיה שמחת הנפש ובפרט כשרואה בנפשו" וכו'. פרק מג מדבר ב"יראה עילאה" שעליה נאמר "אם אין חכמה אין יראה" – "שהיא נמשכת מפנימיות האלוקות שבתוך העולמות וכו' שרואה כל דבר וכו' השמים והארץ וכל צבאם בטלים במציאות ממש בדבר ה' וכו'".

לפיכך בפרק לג הוא מתבסס בעיקר על המשל מכוחות הנפש, ואילו בפרק מג הוא מתבסס בעיקר על ביטול המציאות הגשמית, אלא שמיד ממשך: "ואל יוציא אדם עצמו מהכלל שגם גופו ונפשו ורוחו ונשמתו בטלים במציאות וכו' בד"מ מנפש האדם" וכאן בא שוב המשל מכוחות הנפש".

לענין יחודה של חסידות חב"ד מול החסידות הכללית בקשר לתפקידו של הצדיק-הרבי, אתכבד להעלות על הכתב מה ש"בדידי הוא עובדא": היה זה בשנת תשכ"ג, כאשר הכנסתי לרבי דברים שכתבתי ע"מ לפרסמם ובהם המשפט "אחד מיסודותיה העיקריים של חסידות חב"ד הוא ההתקשרות לרבי". בין הדברים שהרבי הגיה היתה גם מחיקת המילה "העיקריים". מאידך מופיע בלוח ה"היום-יום" בתאריך ט"ז כסלו המשפט הבא: "יסוד עיקרי בשיטת חב"ד הוא, אשר המוח השליט על הלב בתולדתו, ישעבד את הלב לעבודת השי"ת..." יתכן שיש לפנינו כאן מפתח להבנת יחודה של חסידות חב"ד, באשר ליסוד העיקרי שלה, בשוני מן החסידות הכללית.